

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK
AZ ORSZÁGHÁZBAN

Sorozatszerkesztők:
BELLAVICS ISTVÁN, PELYACH ISTVÁN

Párhuzamos nemzetépítés, ■__ konfliktusos együttélés

Birodalmak és nemzetállamok
a közép-európai régióban (1848–1938)

Szerkesztette: SZARKA LÁSZLÓ

A kötet szerzői

ÁBRAHÁM BARNA
BATAKOVIĆ, DUŠAN T.
CORNWALL, MARK
EVANS, ROBERT
GYÁNI GÁBOR

HERMANN RÓBERT
MICHELA, MIROSLAV
MISKOLCZY AMBRUS
MITROVITS MIKLÓS
NAGY MARIANN

SCHEER, TAMARA
SEEWANN, GERHARD
ŠKVARNA, DUŠAN
SZARKA LÁSZLÓ
VÖRÖS LÁSZLÓ

© Szerzők, 2017

© Országgyűlés Hivatala, 2017

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel: Such György

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató: Bellavics István

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Németh Csaba

A kötet elkészítésében közreműködött az MTA BTK Történettudományi Intézete

„Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháborúban” (K 1130004) NKFP (OTKA) program kutatócsoportja.

Az egyes tanulmányokat angol, cseh, német, szerb és szlovák nyelvből fordította: EDIMART

Lektorálta: Fedinec Csilla

Szöveggondozás, névmutató: Fedor Sára

Műszaki szerkesztő, tördelő: Kurucz Dóra

Térképek: Nagy Béla

Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya, Kucséber Ervin

A borítón: *Humoros politikai térkép az Osztrák–Magyar Monarchiáról*

a Kikeriki című osztrák élclapban, 1906 (Országos Széchényi Könyvtár)

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-5674-19-8

ISSN 2046-4876

TARTALOM

■ A KÖZÉP-EURÓPAI NEMZETÉPÍTÉS PÁRHUZAMAI

- 9 Gyáni Gábor: TRANSZNACIONÁLIS TÖRTÉNELEM,
BIRODALMI MŰLT
- 19 Robert Evans: KÖZÉP-EURÓPA NYELVI ÉS KULTURÁLIS
DIVERZITÁSA: VALÓSÁG ÉS KONSTRUKCIÓ
- 37 Miskolcgy Ambrus: NEMZETI, NEMZETISÉGI MÍTOSZOK
ÉS PROGRAMOK MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZADBAN.
FRANCIA, MAGYAR, ROMÁN PÁRHUZAMOK

■ POLGÁRI EGYENJOGÚSÁG, NEMZETI SZABADSÁG

- 63 Hermann Róbert: NEMZETÉPÍTÉS ÉS ÁLLAMKONCEPCIÓK
MAGYARORSZÁGON A REFORMKORBAN ÉS 1848–49-BEN
- 85 Dušan Škvarna: 1848–49 A SZLOVÁK TÖRTÉNETÍRÁSBAN
ÉS KULTURÁLIS EMLÉKEZETBEN
- 115 Gerhard Seewann: CENTRALIZMUS ÉS FÖDERALIZMUS
BÉCS ÉS A MAGYAR POLITIKAI ELIT NEMZETISÉGI
POLITIKÁJÁBAN (1848–1867)

■ A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALOM ÉS A POLIGLOTT MAGYAR NEMZETÁLLAM

- 139 Nagy Mariann: KÖZÖS HAZA VAGY MAGYAR ORSZÁG?
A SOKNEMZETISÉGŰ ORSZÁG REALITÁSAI ÉS MÍTOSZAI

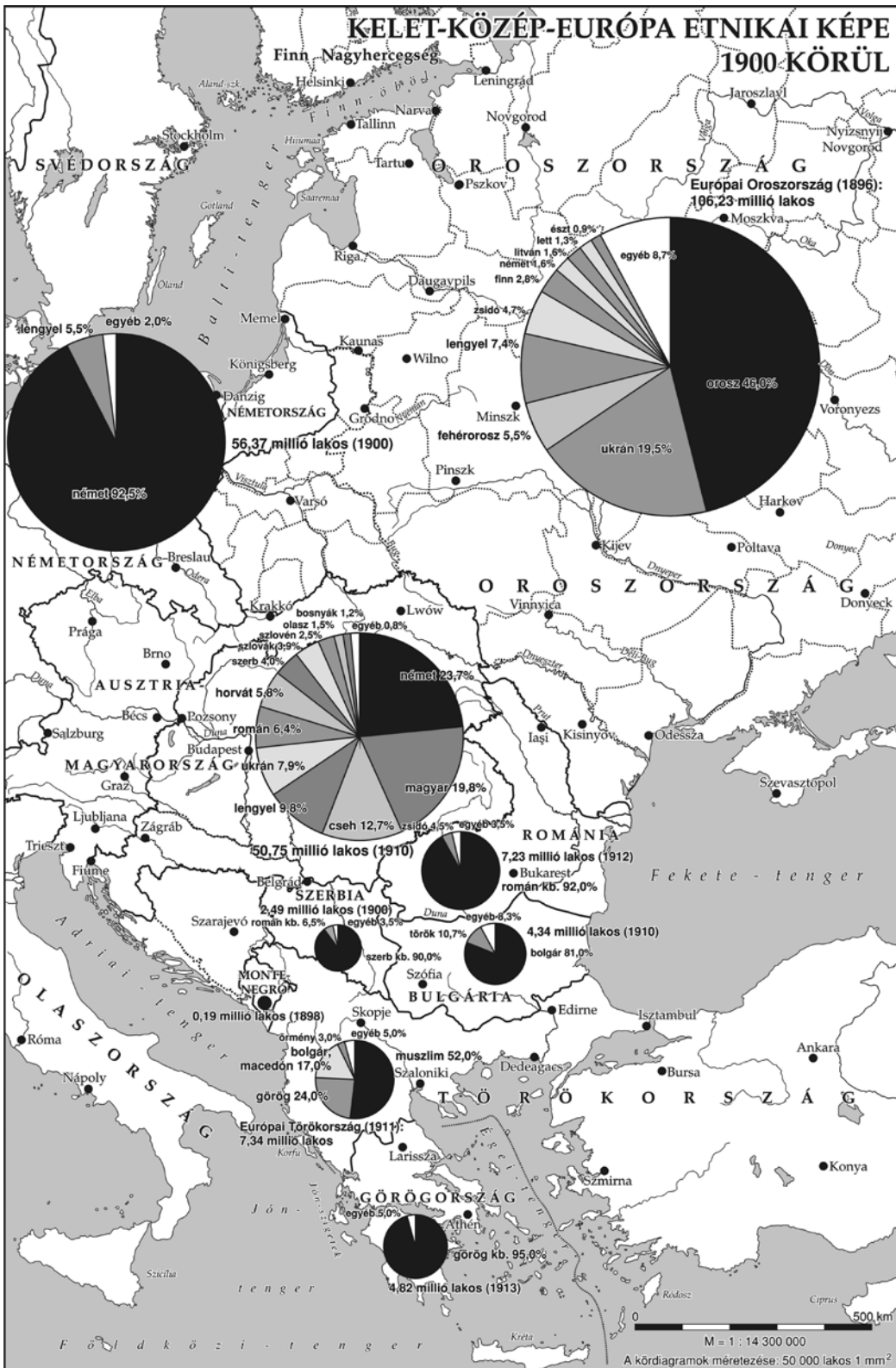
- 159 Vörös László: „VESZEDELMESES PÁNSZLÁVOK.” A MAGYAR URALKODÓ ELIT KÉPE A SZLOVÁK MOZGALOMRÓL A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN
- 193 Tamara Scheer: FIGYELMEN KÍVÜL HAGYOTT KIEGYEZÉS? AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA DILEMMÁJA A KÖZÖS HADSEREG EZREDNYELVEINEK TŰKRÉBEN
- 207 Ábrahám Barna: UNIÓTÓL UNIÓIG. ERDÉLY A ROMÁN NEMZET- ÉS ÁLLAMÉPÍTÉSBEN 1867–1918 KÖZÖTT
- 231 Dušan T. Bataković: SZERBIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN
- 255 Mitrovits Miklós: „HADD TUDJA A LENGYELSÉG, HOGY TŐLÜNK MIT VÁRHA...” A LENGYELKÉRDÉS A MAGYAR ELITEK GONDOLKODÁSÁBAN, 1914–1918

■ A VERSAILLES-I BÉKERENDSZER
NEMZETÁLLAMAI

- 277 Szarka László: KISEBBSÉGPOLITIKAI ALTERNATÍVÁK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1918–1938 KÖZÖTT
- 305 Miroslav Michela: CIRILL ÉS METÓD KULTUSZA A CSEHSZLOVÁK NEMZETÁLLAM KIÉPÍTÉSÉBEN, 1918–1938
- 327 Mark Cornwall: ROBERT WILLIAM SETON-WATSON ÉS A KÉSEI HABSBURG BIRODALOM NEMZETÉPÍTÉSI KÍSÉRLETEI
- 351 A kötet szerzői
- 357 A kötetben előforduló külföldi települések mai írásformája
- 359 Névmutató

A KÖZÉP-EURÓPAI
NEMZETÉPÍTÉS
PÁRHUZAMAI

KELET-KÖZÉP-EURÓPA ETNIKAI KÉPE 1900 KÖRÜL

M = 1 : 14 300 000
A kördiagramok méretezése: 50 000 lakos 1 mm²

Gyáni Gábor

TRANSZNACIONÁLIS TÖRTÉNELEM,
BIRODALMI MŰLT

Ferenc József hintója kigördül a bécsi Hofburg kapuján
(Ernst Graner festménye, 1912, Dorotheum)

Hogyan beszélhető el, és el kell-e beszélni egyáltalán napjaink nemzetállamainak múltbeli birodalmi történelmét? Két, egymástól szögesen eltérő alternatív történetírás létezik e tekintetben. Az egyik a birodalomtörténet műfaját kultiválja, amelynek Nyugaton a Brit Birodalom, Közép-Európában a Habsburg Birodalom (1867 után az Osztrák–Magyar Monarchia), Keleten pedig a cári Orosz Birodalom története képezi közelebbi tárgyát. S milyen történetírás felel meg vajon a modern kori birodalmak múltjának? Ez azért fontos kérdés, mert a hivatásszerű modern történetírás a lehető legszorosabb szellemi és intézményi kapcsolatokat ápol a nemzetállamokkal: a modern történeti tudat éppenséggel a nemzeti történeti elbeszélések keretében, azok nyomán artikulálható.¹

Némi megszorítással lehet csupán beszélni a nemzeti, az országtörténeti elbeszélésekkel egyenrangúként elismert birodalomtörténeti mesterelbeszélésről. A 19. század végén a brit és a cári orosz birodalmak vonatkozásában akadt ugyan rá példa: Robert Seeley (1834–1895) és Vaszilij Kljucsevszkij (1841–1911) munkássága érdemel ezzel kapcsolatban figyelmet.² Érdekes, hogy a két historikus vonatkozó munkája egyaránt az „előadások” címet viseli, mert iskolai (egyetemi) használatra is szánták őket szerzőik. Ezekben Seeley és Kljucsevszkij arra tett kísérletet, hogy az angol és az orosz nemzeti történelmet birodalmi történetként tálalja az olvasóknak és a diákoknak.

TÖRTÉNETI KÁNONOK

A szüntelen területi hódítások államtörténeti históriáját előadó szerzők egyike sem szakított azonban az akkor megkérdőjelezhetetlen nemzeti történeti kánonnal. Éppúgy szigorúan területi kiterjedésben képzelték el a szóban

1. Anthony D. SMITH: *A nacionalizmus és a történészek*. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk. KÁNTOR Zoltán. Budapest, 2004, Rejtjel Kiadó, 21–44.; Stephan BERGER – Christoph CONRAD: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke, 2015, Palgrave MacMillan.
2. John Robert SEELEY: *The Expansion of England: Two Courses of Lectures*. London, 1883, MacMillan; Vasily KLYUCHEVSKY: *A History of Russia*. Vol. 1. (Trans. C. J. HOGARTH.) London, 1911, J. M. Dent.

forgó (nemzeti) birodalmak időbeli alakulását, mint ahogy a nemzeti történetírások is ezt teszik, amikor historizálják a nemzeti közösségek múltját. Ráadásul a birodalmaknak a múlt ködébe vesző eredetét – a nemzeti történeszekhez hasonlóan – szintűgy szoros szálakkal hozzákötötték az etnikai eredet fogalmához. Mivel azonban a birodalmak fölöttébb keverték etnikai (nyelvi, kulturális, vallási stb.) tekintetben, Seeley és Kljucsevszkij a „nemzeti misszió” feladatával ruházták fel a birodalomépítő eliteket, hogy így adjanak „természetes” magyarázatot a nemzeti birodalmak történelmi létjogosultságára. A nemzet és a birodalom ilyenformán szimbiotikus kapcsolatba került egymással, ami azzal a járulékos eredménnyel járt, hogy könnyen homályba lehetett borítani a nyers erőszak, vagyis az állami hódításon nyugvó gyarmatosítás tényleges birodalomteremtő szerepét.

Ez a történelmi vízió az imperializmust elkendőző, azt megindokoló ideológiai, szellemi fegyverré lett a kezükben, amely a nemzetállam történelmi legitimitását alátámasztó történelmi érvrendszert vette igénybe a birodalomteremtés eszmei igazolásához.³ Nyikolaj Konrad orosz-szovjet történész esete is jó bizonyíték arra nézve, hogy mennyire átható a nemzeteszmé historiográfiai irányító szerepe. Az az orientalista (japanológus, sinológus) Konrad, aki nem nemzeti, hanem kifejezetten civilizációs szemléleti alapon közelített a történelemhez, maga sem volt rest kijelenteni: „Nem véletlen, hogy a nyelvi egységet tartjuk a nemzet – vagyis az emberiség által eddig elért egységes társadalmi organizmus legmagasabb foka – egyik legfontosabb attribútumának.”⁴ Miközben máshol elismerte, hogy a nemzeti „monászszerűség létezik, de nem adott egyszer s mindenkorra [...]: változik a történelem folyamán, vagyis mélyen történelmi jelenség”⁵

Talán nem a pusztán véletlen műve, hogy a Habsburg Birodalommal (az Osztrák–Magyar Monarchiával) kapcsolatban akkoriban nem jött, nem jöhetett létre egy, a fentire emlékeztető történelmi tudat és történetírás. Ennek minden bizonnyal az a fő oka, hogy a Habsburg Birodalom nem úgy alakult ki, mint a Brit vagy az Orosz Birodalom. Tőlük eltérően korábban többnyire szuverén, dinasztikus államok formájában megszervezett területek fokozatos bekebelezésével vált egyre terebélyesebbé; és a birodalom ezen alkotóelemei, a nemzeti ébredés korában éledező saját nacionalizmu-

3. A munkák értékeléséhez vö. Andrew MYCOCK – Marina LOKOUTOVA: *Nation, State and Empire: The Historiography of 'High Imperialism' in the British and Russian Empires*. In: *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Eds. Stefan BERGER – Chris LORENZ. Basingstoke, 2010, Palgrave MacMillan, 233–258.
4. Nyikolaj KONRAD: *A történelem értelméről*. (Ford. KIRÁLY Zsuzsa.) In: *Uő: A történelem értelméről. Válogatott tanulmányok a Zapad i Vosztozok c. tanulmánykötetből*. Budapest, 1977, Magvető, 102.
5. *Uo.* 21.

sukra is támaszkodva, később sikerrel állhattak ellen a birodalom történelmi igazolási kísérleteinek, amire elszórtan akadt azért próbálkozás a Habsburgok részéről is.⁶ Ráadásul a birodalom magja („Ausztiria”) sem tette (könnyen) lehetővé, hogy nemzetállamként historizálják a múltját, mivel a 20. század előtt mindig híján volt az önálló történelmi létezéshez megkívánt fontos ismérveknek.

BIRODALMI ÉS NEMZETI NARRATÍVÁK

Mi lehetett (volna) a Párizs környéki békével létrehozott „modern” Ausztiria történelmi előzménye a középkorban és a kora újkorban? Az vajon, amit az Ausztiriai-ház (a Habsburg-ház) története fémjelez?⁷ Netán annak a két tartománynak (Alsó- és Felső-Ausztiria) a múltja feleltethető meg neki, amelyek a mai Ausztriának is szerves részei? Esetleg a Habsburg Birodalom története foglalhatná magába az ország különálló, saját történelmét?⁸ Az utóbbi, tegyük hozzá, eleve szóba sem jöhetett, hiszen a birodalom időben folyton változó földrajzi határai és az időnként hozzá tartozó népek páratlan sokfélesége drasztikusan eltért attól, ami a mai nemzetállami Ausztiria sajátja e tekintetben. Már ezért sem jöhetett komolyan szóba a 19. században „Ausztiria” nemzeti történelmének – a korabeli európai nacionalista historiográfiai minták szerinti – történeti elgondolása. Így viszonylag későn, csak azt követően, hogy 1918. november 12-én kikiáltották az Osztrák Köztársaságot, születhetett meg külön Ausztriára nézve is a nemzeti történeti narratíva. Ám továbbra is komoly gondok forrása, amivel minden osztrák mesterelbeszélés szerzőjének azóta mindig szembe kell néznie, hogy mennyiben (és mikortól) nemzetiesíthető (osztrákosítható) a Habsburg Birodalom története.⁹

6. SZENTESI Edit: *Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig*. In: *Történelem – kép. Szemlélvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Galéria, 73–91.; Peter URBANITSCH: *Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity?* *Austrian History Yearbook XXXV*. 2004, 101–141.
7. Az ennek megfelelő történeti elbeszélésre példa: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978, Gondolat. (2. kiadás.)
8. Vö. Deák Istvánnak a Steven Beller Ausztiria-történetéről szóló bírálatával. DEÁK István: *New Synthesis Has Strong Second Half*. *Austrian Studies Newsletter*, Spring 2008, 14.
9. Hugo HANTSCH: *Die Geschichte Österreichs*. Bd. 1. Graz, 1937, Styria; Bd. 2. Graz, 1947, Styria; Erich ZÖLLNER: *Ausztiria története*. Budapest, 1998, Osiris; Karl VOCELKA: *Ausztiria története*. Budapest, 2006, Corvina; Steven BELLER: *A Concise History of Austria*. New York, 2008, Cambridge University Press.